

De weg naar Madiun. PKI en CPN tussen twee opstanden, 1927-1948.

Drs J.E.C.M van Oerle

Inleiding

Eind 1926 en begin 1927 werden Nederlands-Indië en Nederland opgeschrikt door een communistische opstand op Java en Sumatra. De opstand was slecht voorbereid, ontbeerde de nodige leiding en coördinatie, kreeg onvoldoende steun van de bevolking en werd snel en meedogenloos door het koloniale leger onderdrukt. De reactie van de autoriteiten was ongehoord fel en liet zien hoe hard men geschrokken was. De Partai Komunis Indonesia werd verboden. Duizenden echte en vermeende communisten werden gearresteerd. Op Nieuw Guinea werden voor hen de concentratiekampen van Boven Digul gesticht, welke pas in 1942 voor de oprukkende Japanse troepen werden ontruimd. In Nederland was de verontwaardiging groot. Steun voor de opstandelingen kwam er alleen van de kleine Communistische Partij Holland.

In september 1948 vond er opnieuw een communistische opstand plaats op Java. De opstand begon in Madiun en werd geleid door Musso, in 1926 ook een van de aanstichters van de opstand. Hij was een maand eerder naar Java teruggekeerd na ruim twintig voornamelijk in Moskou doorgebrachte jaren van ballingschap. De opstand was dit keer gericht tegen de regering van de Republiek Indonesia. Onder de ogen van bijna 150.000 man Nederlandse troepen, klaar om in te grijpen, en onder de welwillende belangstelling van de Verenigde Staten, wisten de aan Sukarno en Hatta loyale troepen de opstand na twee maanden bloedige broederstrijd neer te slaan. De opstand was slecht voorbereid en kreeg onvoldoende steun van de bevolking. In Nederland sprak alleen de Communistische Partij Nederland zich voor Musso en de zijnen uit.

Twee mislukte opstanden; mislukt door de zelfde grondfouten. Dit artikel beoogt weer te geven welke ontwikkelingen de PKI en de CPN tussen de twee opstanden doormaakten, welke samenwerking zij daarbij kenden en welke gebeurtenissen tot de opstand van Madiun geleid hebben.

De machtsgreep van de Komintern: 1927-1935

De Indonesische communisten hadden na de mislukte opstanden van 1926-1927 jaren nodig om zich weer te herstellen. In Indonesië zelf was de organisatie van de PKI vernietigd en was het kader voor zover niet geïnterneerd ondergedoken. In Nederland bevond de oud-PKI-voorzitter Semaun zich in een eenzame positie. Hij had nauwelijks contact met de CPH, waar de belangstelling voor koloniale vraagstukken bij b.v. Louis de Visser (het enige kamerlid) miniem was. De politieke vereniging van Indonesiërs in Nederland met goede contacten

met de nationalisten in Indonesië zelf, de studentenvereniging Perhimpunan Indonesia, werd gedomineerd door de anti-communist Hatta.¹

Twee andere oud-voorzitters van de PKI, Darsono en Tan Malaka, werden binnen de Komintern op een zijspoor gezet wegens ideologische afwijkingen.²

De twee aanstichters van de opstand, Musso en Alimin, zaten in Moskou, waar zij studeerden, en hadden geen enkel contact met Indonesië.³ De uitgangspositie van de PKI in 1927 was dan ook ronduit slecht. Met het groeien van Stalins macht in Moskou werd ook zijn greep op de Komintern sterker. Hij wist uiteindelijk de Komintern te maken tot een apparaat waarlangs de politiek van bijna alle communistische partijen geleid werd en ondergeschikt gemaakt aan de belangen van de Sovjet-Unie. Dit gold ook voor de CPH en de PKI.

In 1928 vond te Moskou het zesde - en voorlopig laatste - Kominternkongres plaats. De toon werd er gezet door Stalin en door de Kommunistische Partei Deutschlands, die beiden in Europa en met name in Duitsland een revolutionair perspectief zagen, met een leidende rol voor de communisten. Als strategie koos men daarbij voor een felle bestrijding van de revisionisten en de sociaal-democraten, welke al spoedig werden uitgekreten voor 'sociaal fascist'.⁴

Het kongres werd bijgewoond door een aantal prominente PKI- en CPH-leden: Musso, Alimin, Semaun, De Leeuw en De Visser.⁵ Zij kregen er forse kritiek te verwerken. De communisten hadden de leiding van de in 1927 opgerichte sectie Nederland van de Liga Tegen de Koloniale Onderdrukking uit handen

¹ Semaun was de eerste voorzitter van de PKI, gesticht in 1920. Hij was in 1923 uit Indonesië verbannen en naar Nederland gekomen. Hatta was in 1921 naar Nederland gekomen als student. Onder zijn leiding was in 1923 de algemene Indonesische Vereeniging omgevormd tot een politieke vereniging met een voor die tijd radikaal-nationalistische lijn. Lit.: Harry A. Poeze e.a., *In het land van de overheerser I. Indonesiërs in Nederland 1600-1950*, Dordrecht-Cinnaminson 1986.

² Darsono was in 1920 vice-voorzitter van de PKI en in 1923 voorzitter; hij werd verbannen in 1925 en vestigde zich in Moskou. Na uit de communistische internationale beweging te zijn vertrokken, keerde hij pas in 1950 naar Indonesië terug. Tan Malakka was voorzitter van de PKI eind 1921-begin 1922 en werd vervolgens verbannen. In 1922 was hij de eerste Indonesiër die kandidaat stond voor de Tweede Kamer, als nr. 3 op de CPH-lijst. Direct na de verkiezingen vertrok hij naar Moskou, waar hij op het vierde Kominternkongres een lans brak voor samenwerking met het panislamisme. Daarna werd hij Kominternagent voor het Verre Oosten. Lit.: Harry A. Poeze, *Tan Malaka, strijder voor Indonesië's vrijheid, levensloop van 1897 tot 1945*, Den Haag 1976. Arnold C. Brackmann, *Indonesian Communism. A history*, New York 1963. Joop Morrien, *Indonesië los van Holland. De CPN en de PKI in hun strijd tegen het Nederlands kolonialisme*, Amsterdam 1982. Ruth T. McVey, *The rise of Indonesian communism*, Ithaca 1965.

³ Tan Malaka, Semaun en Sneevliet hadden met succes bij Stalin tegen de opstand gepleit. Musso en Alimin waren echter te Singapore gearresteerd, waardoor ze de opstand niet meer konden afgelasten.

⁴ Zie Ger Harmsen, *Leven en werk van mr Alex S. de Leeuw, Kommunisties politikus tussen de wereldoorlogen. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse marxisme-leninisme*, in: *Jaarboek voor de Geschiedenis van Socialisme en Arbeidersbeweging in Nederland 1977*, Nijmegen 1977 (SUNschrift 125), p. 9-190.

⁵ Zie ook Françoise Cayrac-Blanchard, *Le parti Communiste Indonesien*, Paris 1973 (*Travaux et recherches de science politique* 26).

gegeven aan de sociaal-democraten. Gedoeld werd o.a. op Hatta, op dat moment voorzitter van de Perhimpunan Indonesia. Ook de samenwerking die Semaun eind 1927 met Hatta

was aangegaan, moest het ontgelden.⁶

Terug in Nederland werden de nieuwe richtlijnen direct toegepast. De samenwerking met Hatta werd verbroken. Ten aanzien van de anti-koloniale Liga werd het de CPH en Semaun gemakkelijk gemaakt. Het paaskongres van de SDAP brandmerkte de Liga als een communistische organisatie met wie niet langer samengewerkt kon worden. Vervolgens stapte ook de Perhimpunan uit de Liga.⁷ Deze stap kwam de leiding van de PI, Hatta en zijn jongere geestverwant Sjahrir, duur te staan. De jongere garde binnen de vereniging had veel meer sympathie voor het communisme. Later bekend geworden PKI-leiders als Pamontjak, Setiajit, Abdumajid en Rustam Effendi wisten binnen de PI de macht over te nemen en nadat Hatta en Sjahrir in 1929 waren afgetreden, werden zij in 1931 zelfs geroeyeerd als lid. Rustam Effendi werd de nieuwe voorzitter van de Perhimpunan en de vereniging sloot zich weer aan bij de Liga.⁸

Het is moeilijk te zeggen waar de sympathie voor de communisme bij de Indonesische studenten vandaan kwam. De CPH had in 1931 slechts twee zetels in de Tweede Kamer, bezet door Louis de Visser en David Wijnkoop. De laatste, een veteraan in de landelijke politiek, had zich na vijf jaar onenigheid weer bij de CPH aangesloten, nadat hij in 1929 nog op een eigen lijst los van de CPH en Komintern in de Kamer gekozen was. In het parlement werden ze zelden serieus genomen. Hun felle uitspraken daar, met name gericht tegen de SDAP, zorgden er op zijn best voor dat ze uit de Kamer verwijderd werden. Mogelijk dat de leuze 'Indonesië los van Holland' en het reeds drie keer kandideren van Indonesiërs voor de Kamer (1922, 1925 en 1929) toch enige indruk maakten.⁹ Andere factoren in deze jaren waren mogelijk gelegen in de invloed van PKI-ballingen als Semaun en in het feit dat de SDAP zo nadrukkelijk afstand had genomen van de antikoloniale Liga.

Rustam Effendi vertrok in 1931 voor studie naar Moskou. Hij was lang niet de enige jonge communist die een dergelijke studiereis ondernam. Het zelfde is uit

⁶ Zie naast Poeze, In het land van de overheerser ook Joop Morrien, Kanttekeningen bij twee documenten over Indonesië, in: Cahiers over de Geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland 3 (1979), p. 7-39, met als bijlage 2, De taak van de Hollandsche Kommunistische Partij tegenover Indonesië. Thesen van het EKKI der Comm. Internationale.

⁷ Naar aanleiding van het SDAP-congres vond binnen die partij een afscheiding plaats onder leiding van P.J. Schmidt, voorzitter van de Nederlandse sectie van de Liga. Hij richtte de Onafhankelijke Socialistische Partij op, welke in 1933 zonder succes en met Hatta op de lijst deelnam aan de Tweede Kamerverkiezingen. Zie B.W. Schaper e.a., Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland, Amsterdam 1982.

⁸ Zie ook L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 11a Nederlands-Indië I, eerste helft, 's-Gravenhage 1984.

⁹ Zie naast Morrien, Indonesië ook P.J. Oud, Het jongste verleden, Parlementaire Geschiedenis van Nederland 1918-1940, deel III en IV, Assen 1949.

deze tijd bekend van o.a. Paul de Groot en Henk Gortzak.¹⁰ Setiajit werkte tot in 1932 op het bureau van de Liga te Berlijn en vertrok toen dit bureau gesloten werd voor studie naar Moskou.¹¹

In Indonesië zelf herstelde de PKI zich langzaam. Voormalig PKI-kader was o.a. te vinden in de in juli 1928 opgerichte Sarekat Kaum Buruh Indonesia, de eerste algemene vakbond.

Nadat Sukarno in 1931 gevangen was gezet en diens Partai Nasional Indonesia verboden, werd de Partindo opgericht, welke partij de non-coöperatie bepleitte. Ook hier infiltrerden PKI-leden.¹²

Het politieke jaar 1933 in Nederland werd overheerst door de mitterij in Indonesië op het pantserschip 'De Zeven Provinciën' in februari en de daarop volgende verkiezingen. In de Tweede Kamer keurde de SDAP weliswaar de geweldadige beeindiging af, maar weigerde men de mitterij zelf goed te keuren. In de Kamer kwam alleen Wijnkoop namens de CPH fel op voor de mitters. De verkiezingen kregen een uitslag waarin de polarisatie ten gevolge van de mitterij tot uiting kwam. Winnaars waren met name de ARP van Colijn en de CPH.¹³

De CPH had op haar kandidatenlijst drie Indonesiërs prominent geplaatst: Alimin op 2, Sarjono op 4 en Rustam Effendi op 6. De partij wist haar aantal Kamerzetels te verdubbelen van twee naar vier. Doordat Alimin en Sarjono hun zetel niet konden innemen, respectievelijk wegens verlies van het Nederlanderschap en wegens verblijf in Boven Digul, werd Rustam Effendi het eerste Indonesische Tweede Kamerlid.

Rustam Effendi gedroeg zich in de Kamer als een loyaal CPH- en Kominternlid. Als voorzitter van de Perhimpunan Indonesia werd hij opgevolgd door Setiajit. De vereniging maakte vanaf 1933 een zorgelijke periode door. In november 1933 verscheen in het ledenblad van de Perhimpunan, 'Indonesia Merdeka', een artikel getiteld 'De taak der Indonesische nationaal-revolutionairen.' Voor de regering was de maat vol en het ambtenarenverbod dat sinds kort gold voor de CPH werd nu ook van toepassing verklaard op de Perhimpunan Indonesia. Het ledental van de PI liep vervolgens sterk terug en het ledenblad zou in de eerstkomende drie jaar niet meer verschijnen.¹⁴

In 1932 was de Sarekat Peranakan Tjongkoa Indonesia opgericht, het verbond van Indonesische Chinezen in Nederland. Voorzitter was de communistische

¹⁰ Paul de Groot, *De dertiger jaren, 1930-1935. Herinneringen en overdenkingen*, Amsterdam 1965. Henk Gortzak, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist*, Amsterdam 1985.

¹¹ Berlijn was tot 1932-1933 een zeer belangrijke ontmoetingsplaats voor het internationale communisme.

¹² Zie Justus M. van der Kroef, *The Communist Party of Indonesia, its history, program and tactics*, Vancouver 1965. M.C. Ricklefs, *A history of modern Indonesia*, London 1981.

¹³ Zie naast Oud, *Het jongste verleden* ook J.C.H. Blom. *De mitterij op De Zeven Provinciën, Reacties en gevolgen in Nederland*, Utrecht 1983.

¹⁴ Zie naast Poeze, *In het land der overheerser* ook John Ingleson, *Road to exile. The Indonesian nationalist movement 1927-1934*, Singapore 19802.

student Tan Ling Djie. De SPTI ging een nauwe samenwerking aan met de PI, maar ook zij kreeg in 1934 te maken met een sterke neergang. Tan Ling Djie verbleef toen al voor studie in Moskou. Waarschijnlijk keerde hij daarna terug naar Indonesië, waar hij na de oorlog een van de belangrijkste PKI-leiders werd.¹⁵

De gebeurtenissen in Duitsland in 1933 zorgden intussen voor een scherpe koerswijziging binnen de Komintern. De verslagen Kommunistische Partei Deutschlands verloor haar positie aan de Franse PCF. Binnen de Komintern groeide het besef dat het nationaal-socialisme en het fascisme beschouwd moesten worden als de voornaamste en gevaarlijkste tegenstanders van de communisten. Tegenover die dreiging werd de volksfrontstrategie geplaatst, het streven naar linkse eenheid met daarbinnen een voortrekkersrol voor de communistische partijen. Het zevende (en laatste) Kominternkongres, juli-augustus 1935 stelde de nieuwe koers vast. Nadat men zeven jaar lang de sociaal-democraten als sociaal-fascisten en verraders van de arbeidersklasse uitgekreten en fel bestreden had, besloot men nu om juist vooral tot hen toenadering te gaan zoeken.¹⁶

Het Kominternkongres werd niet bijgewoond door Musso. Deze PKI-balling was in 1935 na een zorgvuldige voorbereiding in het geheim teruggekeerd naar Indonesië, om er de PKI weer op te richten. Musso kreeg steun vanuit Nederland, zelfs in personele zin. Om hem te assisteren werd door de Perhimpunan de rechtenstudent Tamzil naar Indonesië gestuurd. Musso bleef een jaar in Indonesië en keerde toen weer naar Moskou terug.¹⁷

Infiltratie en Volksfrontpolitiek: 1936-1940

In Nederland werd in 1935-1936 de koers van de CPH (vanaf 1935 zich noemende de CPN) en van de PI in overeenstemming gebracht met die van de Komintern. Men waarschuwde voor het fascisme van Duitsland, Italië en Japan, roemde de Sovjet-Unie als de ware vredeskampioen, hekelde het imperialisme van de Verenigde Staten en van Groot-Brittannië en Frankrijk en zocht samenwerking met de SDAP en het NVV.

Ook de Indonesiëpolitiek onderging in dit kader een belangrijke wijziging. De Perhimpunan Indonesia schrapte het 'Merdeka' uit de titel van haar ledenblad, dat vanaf 1936 weer begon te verschijnen, en de CPN liet de leuze 'Indonesië los van Holland' vallen. In plaats van de onafhankelijkheid (die voortaan als einddoel op de lange termijn gesteld werd) kwam het streven naar eenheid

¹⁵ Zie Poeze, In het land der overheerser.

¹⁶ In de CPN-delegatie zaten o.a. Paul de Groot en Rustam Effendi.

¹⁷ Zie De Groot, De dertiger jaren; Poeze, Tan Malaka; idem, In het land der overheerser.

tegen het fascisme. Nederland en Indonesië moesten gezamenlijk front vormen tegen Japan.¹⁸

Een belangrijke nieuwe ontwikkeling in Nederland was de oprichting in februari 1936 van de Roekoen Peladjar Indonesia, kortweg de Roepi genoemd, de algemene vereniging voor Indonesische studenten in Nederland. Deze vereniging had een brede sociaal-kulturele doelstelling en hield zich nadrukkelijk buiten de politiek. Niet belast door het ambtenarenverbod groeide de Roepi stormachtig. Binnen een jaar waren bijna alle Indonesische studenten lid. Ook de PI-leden traden tot de Roepi toe en met name Tamzil en Abdulmajid werden er actief.¹⁹ De Perhimpunan Indonesia kon zich nu in de luwte van de Roepi beperken tot het zuivere politieke werk. De zeer gematigde opstelling werd bepaald door Setiajit en Abdulmajid. Men zocht toenadering tot de SDAP en het NVV. Toen duidelijk werd dat vooral de SDAP iedere vorm van samenwerking met de CPN bleef uitsluiten, koos de PI-leiding uiteindelijk in 1938 om zuiver opportunistische redenen voor samenwerking met de SDAP. Drie jaar eerder nog studeerden Abdulmajid en Setiajit in Moskou; nu werd de eerste stafmedewerker van het NVV en de tweede trad regelmatig op als gastspreker op bijeenkomsten van de SDAP.²⁰

In het bestuur van de Roepi traden in 1938 twee jonge studenten op de voorgrond die zich in later jaren zouden ontpoppen als belangrijke PKI-leiders: Suripno en Maruto Darusman. Het is niet bekend wanneer zij PKI-lid geworden zijn.²¹ De nieuwe koers klonk ook door in de Tweede Kamer. Toen daar in 1937 en in 1938 de petitie-Soetardjo ter sprake kwam bleek dat het duidelijkst. Dit verzoekschrift vanuit de Indische Volksraad vroeg om een ronde tafel konferentie van Nederlanders en Indonesiërs om aan Indonesië een dominion status te verlenen. Rustam Effendi namens de CPN gaf steun aan het verzoek, evenals de SDAP, maar in tegenstelling tot links in Indonesië zelf. Hij beargumenteerde deze stellingname en het afwijzen van directe en volledige onafhankelijkheid door te wijzen op de dreiging vanuit Japan.²²

De CPN had overigens nauwelijks succes bij haar toenaderingspogingen tot de SDAP en het NVV. Het bleef bij wat ad hoc samenwerking ten gunste van de Spaanse republiek, 1936-1938.

¹⁸ Zie Poeze, *In het land van de overheerser en ook George McTurnan Kahin, Nationalism and revolution in Indonesia*, New York 1952.

¹⁹ De Roepi ontstond deels ook als reactie op de eenzijdige politieke koers van de Perhimpunan Indonesia, die haar oorspronkelijke sociale functie volledig was kwijt geraakt.

²⁰ Binnen de SDAP was ook de Indonesiër Palar actief, een overtuigd sociaal-democraat (en na de oorlog tot 1947 Tweede Kamerlid voor de PvdA). Hij kende het communistisch verleden van Abdulmajid en Setiajit, maar was blijkbaar overtuigd van het oprechte karakter van de politieke ommezwaai die zij maakten.

²¹ Vermoedelijk gebeurde dat tijdens de oorlog toen zij zich aansloten bij de illegale PI; zie hierna.

²² Zie Oud, *Het jongste verleden VI*, Assen 1951.

In hoeverre de door Musso gerekonstrueerde PKI in de tweede helft van de dertiger jaren in Indonesië een machtsfactor van betekenis vormde is niet met zekerheid te zeggen. Een van haar leiders, Djokosujono, werd in 1938 gearresteerd en overgebracht naar Boven Digul.²³ Na de opheffing 1936 van de Partindo, ontstond augustus 1937 de linkse Gerakan Rakjat Indonesia, Gerindo, welke partij zich richtte op een eigen volwaardig parlement, volledige onafhankelijkheid op termijn en samenwerking met Nederland op basis van gelijkwaardigheid tegen het Japanse fascisme. De petitie-Soetardjo werd door Gerindo als te zwak afgewezen. De nieuwe partij had veel last van door de koloniale overheid opgelegde spreekverboden en van politie-optreden tijdens bijeenkomsten. Veel leden van de illegale PKI sloten zich bij Gerindo aan. Bekend is dat o.a. van de latere PKI-leiders Amir Sjarifuddin en Wikana. Ook de toen nog zeer jonge Aidit, die pas later lid werd van de PKI, sloot zich bij Gerindo aan.

In 1939 ging Gerindo een federatief samenwerkingsverband aan met andere Indonesische partijen en organisaties, de Gabungan Politik Indonesia of Gapi, welke een eigen volwaardig parlement nastreefde.²⁴

In Nederland nam de CPN nog eenmaal een koerswijziging. De oorzaak was gelegen in het niet-aanvalsverdrag dat de Sovjet-Unie had gesloten met Hitler-Duitsland. Men diende zich nu neutraal op te stellen tegenover Duitsland en het accent te leggen op de 'oorlogsdrijverij' van de imperialisten. Rustam Effendi in de Tweede Kamer stelde zich vierkant op achter de Gapi, eiste onmiddellijke invoering van een volwaardig parlement als eerste etappe op weg naar de bevrijding van het imperialisme. Hij verklaarde de eisen van de Gapi door de veronderstelling, dat de Indonesiërs bevreesd zouden zijn door de imperialisten van Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk betrokken te worden bij een oorlog met Japan. De Visser verklaarde nog op 4 september 1939 dat het Russisch-Duitse accord verdedigbaar was als antwoord op het geheime streven van het westen de fascistische agressie op de Sovjet-Unie te richten.²⁵

De PKI tijdens de Tweede Wereldoorlog: 1940-1945

De Tweede Wereldoorlog maakte vanaf mei 1940 ieder contact onmogelijk ook dat tussen communisten in Nederland en geestverwanten in Indonesië.

²³ Djokosujono werd na de oorlog opnieuw actief in de PKI zonder daarin sterk op de voorgrond te treden. Wel nam hij actief deel aan de Madiunopstand en werd december 1948 gefusilleerd. Voor Boven Digul zie De Jong en I.F.M. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel. Concentratiekamp in Nieuw Guinea. Bakermat van de Indonesische onafhankelijkheid*, Amsterdam 19802.

²⁴ Zie De Jong en C.L.M. Penders, *The life and times of Sukarno*, London 1974; J.M. Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930-'42, 1953*, ook Ricklefs en Cayrac-Blanchard voor Gerindo.

²⁵ Zie Oud, *Het jongste verleden VI*.

In Nederland begonnen de CPN en de Perhimpunan Indonesia eind 1940 aan illegale verzetsactiviteiten. De samenwerking tussen de twee groepen was zeer beperkt en kreeg pas echt gestalte in het laatste oorlogsjaar. Setiajit leidde een verzetsgroep in Amsterdam, was redacteur van de illegale bladen 'De Vrije Katheder', 'Bevrijding' en 'Feiten' en had contacten met 'Vrij-Nederland', 'Parool' en 'De Waarheid.' Maruto Darusman en Suripno - sinds juni 1941 lid van de PI - vormden verzetsgroepen in Leiden en Amsterdam en Tamzil deed dat in Den Haag.²⁶ Vooral Setiajit was actief in de verschillende overlegorganen van het verzet en legde hier contacten met o.a. Van Randwijk en Drees. De Perhimpunan Indonesia sloot zich aan bij de daar gevormde plannen voor Indonesië, zoals bleek direct na de bevrijding, mei 1945, uit de eerste uitgave van 'Indonesia.' In een manifest met de kop 'Aan het Nederlandse volk', stelden Setiajit c.s. dat het doel 'een zelfstandig en democratisch Indonesië' verwezenlijkt moest worden binnen een gemenebest met Nederland. Het manifest vroeg om de spoedige instelling van een gemengde commissie ter voorbereiding van de beloofde ronde tafel conferentie.²⁷

In Indonesië bleef de Gapi 1940-1942, en daarbinnen Gerindo, pleiten voor een dominion-status, een eigen volwaardig parlement en onafhankelijkheid in een statenbond op termijn. Noch de regering in Londen, noch Gouverneur-Generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, noch de commissie-Visman (ingesteld 1941 om de gevoelens onder de bevolking te peilen) toonden echter de geringste bereidheid om op de verlangens van de nationalistes in te gaan. De commissie-Visman rapporteerde zelfs, een dag na de oorlogsverklaring aan Japan, dat geen enkele groepering de banden met Nederland wilde verbreken. Punt²⁸. Tijdens de Japanse bezetting, 1942-1945, bestond er enig verzet (vooral uit Gerindokringen). Sjarifuddin ontkwam enkel door voorspraak van Sukarno aan een executie.²⁹ Andere verzetsgroepen werden geleid door Aidit, Lukman en Wikana³⁰. Veel van deze verzetsgroepen bepaalden zich er toe, bij gebrek aan wapens en contacten met de geallieerden, een anti-Japanse stemming te kweken om in geval van een geallieerde landing een massale opstand tegen de Japanners te kunnen lanceren. Met een dergelijke opstand hoopte men een goede onderhandelingspositie bij Britten en Amerikanen te verkrijgen.³¹

Zover kwam het niet. Nadat de Japanse bedreiging van Australië was weggenomen, hadden de geallieerden geen belang meer bij een bevrijding van

²⁶ Zie Poeze, In het land van de overheerser.

²⁷ Archief van de CPN, Amsterdam, inventarisnummer 10180.

²⁸ De Jong, deel 11a, tweede helft.

²⁹ Sjarifuddin had vlak voor de Nederlandse kapitulatie voor verzetsactiviteiten 25.000 gulden ontvangen van Ch. van der Plas, gouverneur voor Oost-Java; zie naast De Jong, deel 11b, eerst helft, ook J.C. Bijkerk, De laatste landvoogd. Van Mook en het einde van de Nederlandse invloed in Indië, Alphen aan de Rijn 1982.

³⁰ Zie Van der Kroef, Kahin en Brackmann; Lukman had begin dertiger jaren in Boven Digul doorgebracht, als het zoontje van een daar geïnterneerde PKI-aanhanger.

³¹ Zie De Jong, deel 11b, tweede helft.

Java. De Amerikanen richten zich op Japan zelf, waarbij Nieuw-Guinea en de Filippijnen de tussenstations waren. Bij de algehele kapitulatie van Japan op 15 augustus 1945 ontstond hierdoor in Indonesië een machtsvacuum. Twee dagen later riepen Sukarno en Hatta onder zware druk van militante jongeren, waaronder Aidit en Wikana, de onafhankelijkheid uit.³²

De verwarrende vrijheid: 1945-1946

Het duurde nogal lang eer dat in de Nederlandse politiek en pers het inzicht daagde, dat ons Indie, ons Indie niet meer was, dat onze bruine broeders niet met betraande ogen en onze vlag in de hand langs de kant van de weg onze triomfantelijke terugkeer stonden af te wachten. Het nieuws van de onafhankelijkheidsverklaring werd aanvankelijk sterk gebagatelliseerd: een door de Japanners geensceneerde klucht opgevoerd door een kleine kliek collaborateurs zonder enige steun bij de bevolking, die immers volgens de commissie-Visman sterk verknocht was aan Oranje. Pas in oktober 1945 verschenen de eerste wat meer gealarmeerde berichten in de pers. Over het algemeen waren zij fel anti-Sukarno van toonzetting.

Die zelfde maand sprak ook het rompparlement voor het eerst over Indonesië. De CPN werd er vertegenwoordigd door Rustam Effendi, het enige communistische kamerlid dat de oorlog overleefd had. 'Nederland dient nu moedige beslissingen te nemen', zei hij onder verwijzing naar de in 1942 door Wilhelmina gedane belofte. Hij gaf direct het goede voorbeeld door openlijk de collaboratie van Sukarno en Hatta met de Japanners te verdedigen. Het waren zijn laatste daden als CPN-vertegenwoordiger. De niet te stuiten geldingsdrang van Paul de Groot en de internationale politiek van de Sovjet-Unie hebben hem de kop gekost. Na de aanvulling van het rompparlement in november, waardoor Gerben Wagenaar voor het CPN in de Kamer kwam, heeft Rustam Effendi het woord niet meer gevoerd. Hij zou een trotskist zijn dan wel een Brits-imperialistische agent en had bovendien geen bijdrage geleverd aan het verzet. De reden voor zijn gedwongen vertrek heeft mogelijk mede gelegen in zijn uitgesproken steun voor de republiek en voor Sukarno. Binnen de CPN waren o.a. Baruch en De Groot tot de conclusie gekomen, dat het economisch belang van Indonesië voor de wederopbouw van Nederland en daarmee voor welvaart en welzijn van de Nederlandse arbeidersklasse dermate groot was dat de band behouden moest blijven.³³ Rustam Effendi keerde terug naar Indonesië waar hij zich aansloot bij de aanhang van Tan Malaka.

³² Zie naast Kahin, ook Rodney de Bruin, *Indonesië. De laatste etappe naar de vrijheid, 1942-1945*, dissertatie Amsterdam G.U. 1982.

³³ Zie A.A. Stempels, *De parlementaire geschiedenis van het Indonesische vraagstuk*, Amsterdam 1950; Volgens Frits Reuter, *De Communistische Partij van Nederland in oorlogstijd. Herinneringen*, Amsterdam 1978 leverde Rustam Effendi geen aandeel aan het verzet omdat hij daartoe door de partijleiding te bekend werd geacht. Voor de opstelling

Setiajit werd in november 1945 als voorzitter van de Perhimpunan Indonesia tot onafhankelijk kamerlid benoemd, op een voormalige NSB-zetel. Hij heeft in het parlement zijn mond niet opengedaan. Hij stelde alles in het werk om zo snel mogelijk naar Indonesië te kunnen reizen, aanvankelijk zonder succes.³⁴

In de Republiek Indonesia was de toestand herfst 1945 zeer onoverzichtelijk. Terwijl de Britse troepen enkele enclaves bezetten en een kleine groep Nederlandse gezagsdragers onder leiding van Van Mook naar Batavia terugkeerde, besloot Sukarno op aandringen van Sjahrir een voorlopig parlement in te stellen. In oktober en november werden er tal van politieke partijen en organisaties opgericht. De PKI werd opgericht door de militante jonge communist Jusuf. Deze toonde sympathie voor Tan Malaka, die druk bezig was tegen Sukarno te complotteren teneinde zelf aan het bewind te komen. Veel leden van de illegale PKI sloten zich niet bij de PKI-Jusuf aan. Sjarifuddin en Tan Ling Djie stichtten samen met de niet-communist Sjahrir de Partai Socialis. Wikana organiseerde de Pemuda Socialis Indonesia, Pesindo, in feite de militaire vleugel van de PS.³⁵ De illegale PKI bleef bestaan, ondanks de oprichting van een legale PKI. In april 1946 keerden de eerste PKI-leden uit het buitenland terug. Uit Australië kwam Sarjono, voorzitter van de PKI in 1926 en tot 1942 geïnterneerd in Boven Digul. Hij wist pijlsnel de leiding van de PKI over te nemen en die partij te zuiveren, geholpen door het feit dat Jusuf, na een mislukte minicoup in Cirebon, gevangen zat. De PKI sloot zich aan bij de lijn van de PS en Pesindo in het parlement, welke het regeringsbeleid steunden van premier Sjahrir.³⁶ Uit Nederland arriveerden na de mislukte Hoge Veluwe conferentie Abdulmajid, Setiajit en Maruto Darusman. De Nederlandse regering had hun overtocht georganiseerd in de verwachting dat van hen een matigende invloed uit zou gaan op de republiek. Abdulmajid sloot zich aan bij de PS en werd er een belangrijk adviseur van Sjarifuddin, die intussen minister van Defensie geworden was. Setiajit richtte zich op het vakbondswerk en kreeg al snel de leiding over de syndicalistische Partai Buruh Indonesia, PBI. Maruto Darusman werd bijna direct na aankomst de vice-voorzitter van de PKI. Die partij werd verder versterkt door de aankomst in augustus 1946 van Alimin, na een verblijf van twintig jaar in het buitenland, waarvan de laatste jaren in de

van Baruch en De Groot zie Paul Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948*, Groningen 1976.

³⁴ Ger Harmsen, *Rondom Daan Goulooze*. Uit het leven van kommunisten, Nijmegen 1980 (SUN-schrift 152) houdt in, dat Setiajit samen met erkende verzetsmensen als Koejemans, Van Exter, Goulooze, Theun de Vries, Seegers en Riezouw tot de oppositie op de juli-conferentie behoorde, welke zich verzette tegen De Groot en in de jaren daarna uit de CPN gewerkt werd. Setiajit werkte in deze tijd bij 'Vrij Nederland' en kreeg steun bij zijn pogingen terug te keren van Van Randwijk, zie S.L. van der Wal, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, Deel II, Den Haag 1972.

³⁵ Zie naast Kahin ook A.J.S. Reid, *The Indonesian national revolution*, z.p. 1974.

³⁶ Sarjono was tevoren te Brisbane, Australië voorzitter van het Komitee Indonesia Merdeka, zie Reid.

nabijheid van Mao en Ho Chi Min.³⁷ Wikana was intussen als minister (zonder portefeuille) toegetreden tot het kabinet, vooral als beloning voor de actieve steun aan de regering van Pesindo bij de mislukte staatsgreep van Tan Malaka. Suripno repatrieerde nog niet; hij dook in de internationale communistische organisaties. In november 1945 werd hij in Londen lid van het bestuur van de World Federation of Democratic Youth, WFDY, en begin 1946 te Praag van het bestuur van de International Union of Students, IUS. Na het vertrek van Setiajiti nam Suripno de leiding over van de Perhimpunan Indonesia. Veel had zijn voorzitterschap niet om het lijf. De meeste Indonesische studenten repatrieerden en Suripno zelf verbleef bijna voortdurend op congressen in het buitenland.³⁸

De weg naar Madiun: 1946-1948

In de lente van 1946 waren de nieuwe politieke verhoudingen, zowel in Nederland, als in Indonesië, als tussen hen beiden, grotendeels uitgekristalliseerd. In Nederland leverden de eerste Tweede Kamerverkiezingen na de oorlog een herleving op van de vooroorlogse verhoudingen. De doorbraak van de PvdA bleef steken. De CPN behaalde in mei 1946 het opmerkelijkste resultaat uit haar geschiedenis: tien kamerzetels. Op regeringsniveau bleven PvdA en KVP overigens de dienst uitmaken. In de Republiek Indonesia won de 'diplomasi'-strategie van premier Sjahrir het definitief van het revolutionair geweld van Tan Malaka. Sjahrir steunde op een brede coalitie, waarbinnen de invloed van de Sajak Kiri, het samenwerkingsverband der linkse partijen (waaronder ook de PKI), overheersend was. De onderhandelingen tussen Nederland en de Republiek Indonesia waren op de Hoge Veluwe op een dood spoor gekomen, definitief naar later ondanks tussentijdse accoorden zou blijken.

In de Tweede Kamer stelde de CPN-fractie zich het eerste jaar redelijk gematigd op. Men hoopte nog steeds op samenwerking met de PvdA. Men steunde het regeringsbeleid waar dat via onderhandelingen een oplossing zocht met behoud van de band. De Groot c.s., waarschuwend wel al vanaf januari 1946 tegen het drijven der kapitalisten in de richting van een koloniale oorlog. Fel was men dan ook in het verzet tegen de troepenverzoeken naar Indonesië. De CPN en de Eenheids Vak Centrale (onder leiding van de CPN-er Berend Blokzijl) organiseerden in september 1946 te Amsterdam een zeer succesvolle

³⁷ Zie naast Kahin ook Ruth T. McVey, *The Soviet view of the Indonesian revolution*, New York 1957, die het door mij niet bestudeerde geschrift van Alimin zelf, *Sepatah kata dari djaoeh, Jocja 1947*, citeert.

³⁸ Zie John Coast, *Recruit to revolution. Adventure and politics in Indonesia*, London 1952, McVey, *The Soviet view* en Archief Algemeene Secretarie Batavia, eerste zending, Algemeen Rijks Archief Den Haag, inv. nr. 2.10.14, kist 21, omslag 5, het NEFIS-rapport over Suripno, april 1948.

staking tegen de eerste militaire troepenlanding. De staking was beperkt tot een dag en had vooral een symbolische waarde. Desondanks werd er hard tegen opgetreden.³⁹ December 1946 debatteerde de Tweede Kamer over het zo juist tot stand gebrachte accord van Linggajati. De CPN sprak haar steun uit voor het accord. Tot veler verbazing stemden de communisten zelfs voor de motie Romme-Van der Goes van Naters, welke het accord 'aankleedde' met de verklaring dat de regeringsuitleg van het accord de enig juiste was. De Groot motiveerde het voorstemmen met de opmerking dat zo uiting werd gegeven aan de steun van de CPN voor de onderhandelaars, voor het accord en voor de daarin vervatte erkenning van de republiek. Later bleek dat De Groot op het laatste moment afweek van een eerder met de Eerste Kamerfractie van de CPN gemaakte afspraak tegen de motie te stemmen.⁴⁰

De Groot herhaalde deze houding in maart 1947 bij het debat in de Kamer over de formele ondertekening van het accord. De CPN was de enige oppositiepartij die de regeringscoalitie steunde.

De Perhimpunan Indonesia was intussen op sterven na dood. Vanaf januari 1947 hield 'Indonesia' op te verschijnen, vanwege het vertrek van de meeste leden naar Indonesië.⁴¹ Suripno was in december 1946 naar de republiek gekomen. Hij sloot er zich onmiddellijk aan bij de PKI, werd opgenomen in het politbureau en vertrok in maart 1947 al weer met Maruto Darusman naar New Delhi, waar zij de PKI vertegenwoordigden op de Inter Asiatic Relations Conference.⁴²

Aan de eerste militaire actie, juli-augustus 1947, gingen in de republiek belangrijke politieke verwickelingen vooraf. De regering-Sjahrir, waarin naast Sjarifuddin en Wikana, sinds oktober 1946 ook Abdulmajid en Setiajit waren opgenomen, was sinds maart 1947 doorgestaan met onderhandelen. In juni bereikte Sjahrir een bijna-accord met Luitenant-Gouverneur Generaal Van Mook over toetreding tot een Federatieve Interim Regering. Hij zond Abdulmajid naar Djocja om de Sajap Kiri te informeren. In Jocja nam Abdulmajid een zeer afwijzende houding in ten opzichte van de door Sjahrir gedane concessies. In vergaderingen van de ministerraad en van de Sajap Kiri werd hij bijgevallen door Wikana, Tan Ling Djie en Sjarifuddin. Toen Sjahrir in Jocja terugkeerde vond hij heel links tegen zich en trad af.⁴³ Er is reden om het vermoeden uit te spreken, dat hier sprake was van een machtsgreep van de (illegale) PKI. Het Politbureau van de illegale PKI bestond op dat moment

³⁹ Zie Stempels, Coomans en Morrien, Indonesië los van Holland.

⁴⁰ Zie naast Stempels, ook A.J. Koejemans, Van Ja tot Amen, Amsterdam 1961.

⁴¹ Zie Poeze, In het land van de overheerser.

⁴² Zie NEFIS-rapport Suripno en Ruth T. McVey, The Calcutta Conference and the Southeast Asian uprisings, Itahca 1958.

⁴³ Zie Jan Bank, Katholieken en de Indonesische revolutie, Baarn 1983 en Henri J.H. Alers, Om een rode of groene Merdeka, 10 jaren binnenlandse politiek Indonesië 1943-1953, Eindhoven 1956.

immers uit Tan Ling Djie (secretaris-generaal), Sjarifuddin, Abdulmajid, Maruto Darusman en Setiajit.⁴⁴ Sjahrir was anti-communist, socialist en nationalist, gericht op brede samenwerking van alle nationalistische partijen en op een goede verstandhouding met vooral de Amerikanen; wellicht vond men het de tijd om zich van deze ook bij Sukarno en Hatta invloedrijke politicus te ontdoen?

Setiajit verbleef in juni te Praag, waar hij als voorzitter van de grootste republikeinse vakbond SOBSI een internationaal vakbondcongres bijwoonde. Na afloop van dat congres bezocht hij ook Nederland, waar hij gesprekken voerde met de leiding van de CPN en met die van de PvdA. Met name het gesprek met de sociaal-democraten was belangrijk. Setiajit merkte daar hoe dicht de Nederlandse regering bij een besluit tot militair ingrijpen was. Zijn opstelling in het gesprek maakte op de aanwezige PvdA-leiders veel indruk. Hij had in die kring toch al veel krediet vanwege zijn houding in de tweede helft van de dertiger jaren en tijdens de oorlog. Drees merkte in de ministerraad op, dat hij van de terugkeer van Setiajit naar Jocja een zeer positieve ontwikkeling verwachtte.⁴⁵ Toen Setiajit echter in de republikeinse hoofdstad terugkeerde was Sjahrir al afgetreden. Hij wist weliswaar al snel de Sajap Kiri (en het Politbureau van de illegale PKI?) er van te overtuigen dat een aftreden van Sjahrir op een wel zeer ongelegen moment kwam, maar Sjahrir zelf liet zich niet overhalen.⁴⁶ Er volgde een kabinetsformatie door Sjarifuddin, die zelf premier en minister van Defensie werd. Setiajit werd vice-premier en eerste onderhandelaar, Tamzil, Abdulmajid en Wikana minister. De legale PKI leverde voor het eerst ook een minister: Maruto Darusman.⁴⁷ Setiajit wierp zich met volle kracht op de onderhandelingen en wist in de eerste twee weken van de maand juli veel respect af te dwingen bij de Nederlandse onderhandelingsdelegatie. Een accoord dat ook de goedkeuring van de Nederlandse regering-Beel kon wegdragen, werd echter niet bereikt. Het enige dat Setiajit uiteindelijk bereikte was dat de onvermijdelijke militaire actie een maand langer uitbleef.

De militaire actie had consequenties voor de opstelling van de CPN in de Nederlandse politiek. Begin juni was Paul de Groot al tot het vermoeden gekomen dat er in Indonesië een militair ingrijpen door het Nederlands leger op til was. Hij vroeg een interpellatie aan in de Tweede Kamer, welke werd toegestaan maar tegelijkertijd ook werd verdaagd voor onbepaalde tijd. Pogingen van de CPN-fractie in juli om de interpellatie alsnog doorgang te

⁴⁴ Zie Soerjono, On Musso's return, translated by B. Anderson, in: Indonesia 1980, pp. 61-90 en 163-164.

⁴⁵ Zie Van der Wal IX, de notulen van de vergadering der ministerraad dd. 28-6-1947.

⁴⁶ Soekarno riep de noodtoestand uit en regeerde korte tijd per presidentieel decreet.

⁴⁷ Zie Kahin voor de volledige kabinetssamenstelling; in een gesprek met Schermerhorn op 6 juli stelde Setiajit bang te zijn dat de PKI niet tevreden zou zijn met slechts een post en profileerde zich zo verder als gematigde niet-communist (zie Van der Wal IX).

doen vinden mislukten. Op 10 juli 1947 legde premier Beel in de Kamer een verklaring af, waarin hij liet doorschemeren dat het geduld van de regering zijn einde naderde. In de daaropvolgende debat zag De Groot definitief af van zijn interpellatie en sprak zich fel uit tegen een eventueel militair optreden. Negen dagen later begon de eerste 'politiele' actie die tot 4 augustus zou duren en waarbij vooral op Java de grootste en economisch belangrijkste gebieden op de Republiek werden veroverd. Het debat in de Tweede Kamer op 23 juli leerde dat de actie brede politieke steun genoot. Een motie van afkeuring van de CPN, waarin tevens een onmiddellijke beëindiging van de oorlogshandelingen geëist werd, kreeg van geen der andere kamerfracties steun. De CPN liet in dit debat haar cooperatieve houding varen en koos voor felle oppositie, met name ook gericht tegen de PvdA. Boycot- en stakingsoproepen van de CPN en de EVC naar aanleiding van de actie boekten overigens weinig resultaat.⁴⁸

In de Republiek maakten de communisten gebruik van de mogelijkheden om hun nieuw verworven macht te consolideren. Sjarifuddin breidde via zijn defensiebeleid zijn invloed op het republikeinse leger uit. Setiajiti deed het zelfde ten aanzien van de vakbonden. De linkse regering stond voor grote problemen doordat de militaire actie de economisch meest productieve gebieden op Java en Sumatra voor de Republiek verloren had doen gaan. De grote aantallen vluchtelingen binnen de Republiek en de zeer stringente marineblokkade van de Nederlanders deden al snel grote tekorten ontstaan, terwijl de handel bijna onmogelijk werd. In deze situatie zond Sjarifuddin Suripno intussen voorzitter van de Sajak Kiri geworden - naar Praag om er contacten te leggen met midden- en oost-Europese staten. Hij opende er al in augustus 1947 een informatiebureau en nam zijn oude contacten met de WFDY en de IUS weer op.⁴⁹ In Praag voerde hij onderhandelingen met de ambassadeur van de Sovjet-Unie, Silin, die in december al zo ver gevorderd waren, dat hij Joesja om een formele machtiging vroeg om een accord te kunnen sluiten. Op 25 december 1947 ontving Suripno een door Sukarno getekende benoemingsbrief tot gevolmachtigd minister, bevoegd tot het sluiten van overeenkomsten met landen in oost- en centraal-Europa en met de Sovjet-Unie. Uiteraard bewaarde de regering-Sjarifuddin over deze ontwikkelingen een volledig stilzwijgen; men was volop in onderhandeling met de Nederlanders op de Amerikaanse oorlogsbodem 'Renville'.⁵⁰ Gezien de latere ontwikkelingen, valt niet uit te sluiten, dat bij de besprekingen van Suripno te Praag ook Musso, de PKI-balling uit Moskou, betrokken was. Musso had immers goede contacten met de Sovjet-leiders en met de Tsjechische communistische leider Clement Gottwald. Met de laatste had hij jaren in

⁴⁸ Zie Stempels en Handelingen der Tweede Kamer 1946-1947, pp. 1633, 1651 en 2061.

⁴⁹ Zie NEFIS-rapport Suripno, Coast en Marcus Bakker, Wissels. Bespiegelingen zonder berouw, Weesp 1983 (Bakker ontmoette Suripno in Praag).

⁵⁰ Zie Bank en Soerjono en ook Ide Anak Agung Gde Agung, Renville als keerpunt in de Nederlands-Indonesische betrekkingen, Alphen aan de Rijn 1980.

Moskou doorgebracht en enkele jaren in Spanje tijdens de burgeroorlog daar. Gottwald was al premier in Praag en bezig met de afronding van een plan dat de macht in Tsjecho-Slowakije binnen twee maanden definitief volledig aan de communistische partij zou brengen.⁵¹

In januari 1948 tekende Sjarifuddin onder zware Amerikaanse druk een nieuw accord met de Nederlanders, waarbij de Republiek zich neerlegde bij de Nederlandse veroveringen en zich verplichtte om de 35.000 republikeinse soldaten die in 'pockets' binnen het bezette gebied nog steeds doorvochten terug te roepen en te demobiliseren. Dit accord van Renville betekende het einde van zijn regering. De islamitische massapartij Masjumi en de gematigde Partai Nasionalis Indonesia, PNI, trokken hun steun aan de regering in. De Sajap Kiri, waarbinnen ook verzet tegen het accord gerezen was, nam haar premier onvoldoende in bescherming. Setiajit bijvoorbeeld, als lid van de onderhandelingsdelegatie op de Renville, weigerde om het accord te tekenen. Begin februari diende Sjarifuddin zijn ontslag in.⁵² Links bleek zich te misrekenen. Men had gehoopt door geen vuile handen te maken sterk te staan in een nieuwe kabinetsformatie. Masjumi en de PNI eisten echter aanmerkelijk meer invloed en men kwam niet tot overeenstemming. Sukarno benoemde vervolgens Hatta, zijn vice-president, om een niet-parlementair, presidentieel kabinet te vormen. De Sajap Kiri eiste defensie op voor Sjarifuddin, wat onaanvaardbaar was voor de Masjumi. Hatta hakte de knoop door en de Sajap Kiri belandde in de oppositie. De gang van zaken was voor Sjahrir aanleiding om zich met een belangrijke groep af te scheiden van Sjarifuddins Partai Socialis, een eigen partij te vormen en steun uit te spreken voor de regering-Hatta.⁵³

Op het internationale vlak escaleerde intussen de Koude Oorlog. In september kondigde Sovjet-ideoloog Zhadanov de zogeheten twee-kampen-doctrine af. De wereld werd ingedeeld in een anti-communistisch, kapitalistisch blok onder leiding van de Verenigde Staten en een anti-imperialistisch blok van de 'nieuwe democratieën' onder leiding van de Sovjet-Unie. Vietnam en de Republiek

⁵¹ Zie bijvoorbeeld Paul E. Zinner, *Communist strategy and tactics in Czechoslovakia 1918-1948*, New York/London 1963. Musso vocht 1936-1938 met de Internationale Brigades tegen Franco in Spanje, volgens Soerjono. De Komintern had vele communistische ballingen als politiek commissaris naar Spanje gezonden. Bekend is dat o.a. van Tito, Togliatti, Ulbricht en Gottwald. zie E.H. Carr, *The Comintern and the Spanish civil war*, New York 1984. Musso was geen lid van de Nederlandse compagnie 'Zeven Provinciën' (genoemd naar de munterij), voor zover ik heb kunnen nagaan. Zie o.a. Hans Dankaart e.a., *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog 1936-1939*, Amsterdam 1986. In 1938 verbleef Musso in Brussel, waar hij gearresteerd werd. Met hulp van Goulooze wist hij naar Moskou te ontkomen. Tijdens de oorlog diende hij naar verluidt bij een Russische tankeenheid. Zie Harmsen, *Rondom Daan Goulooze*. Met dank aan Joop Morrien voor mondelinge mededelingen in deze.

⁵² Zie Bank, Kahin, Reid en Anak Agung.

⁵³ De breuk tussen Sjahrir en Sjarifuddin dateerde eigenlijk al van juni 1947, de val van het kabinet-Sjahrir.

Indonesia werden tot het laatste blok gerekend. Het duurde enige tijd eer deze nieuwe koers doordrong tot de communistische partijen van Zuid-Oost Azie. Zeker is dat de doctrine uitgebreid behandeld werd op de Zuid-Oost-Aziatische Jeugdconferentie die in februari 1948 te Calcutta werd georganiseerd door WFDY en IUS.⁵⁴ De jeugdconferentie viel samen met de machtsovername door Gottwald in Praag. Hij had de strategie gevolgd van het werken met een breed, links nationaal front, dat hij geleidelijk onder communistische controle had gebracht.⁵⁵

In Nederland zorgde de Praagse coup voor een heftige anti-CPN-stemming. In KVP-kringen ontstond zelfs regelrechte paniek. Fractievoorzitter Romme overlegde serieus met zijn partijgenoot, premier Beel over het ontslaan van communistische mijnwerkers, over het instellen van een bewapende burgerwacht en over het opstellen van een evacuatieplan voor de KVP-top voor het geval van een 'rode vloedgolf over Nederland.'⁵⁶ Voor de CPN had de uitbarsting van communistenhaat grote gevolgen. CPN-wethouders in o.a. Amsterdam en Rotterdam werden zonder verdere argumentatie ontslagen. De CPN werd geweerd uit de belangrijkste kamercommissies. Intern kreeg Paul de Groot verregaande bevoegdheden om de partij te zuiveren van 'spionnen.' De CPN reageerde op de tegen haar gerichte hetze met een zelfopgelegde isolatie, waarbij contacten met niet-leden zo volledig mogelijk vermeden moesten worden en iedere partijgenoot een BVD-agent kon zijn. De partij viel in feite terug in de sfeer van semi-illegaliteit en samenzwering, waarin men tot mei 1945 verkeernd had.⁵⁷ Bij de kamerverkiezingen in juni leed de partij een gevoelig verlies van bijna een kwart van haar electoraat en twee kamerzetels.

In mei 1948 reisde Paul de Groot naar Praag. Hij sprak er dagenlang met Suripno en Musso. Uiteindelijk stelden zij een gezamenlijk ondertekend stuk op met de Engelse titel 'outlines of the tasks of the communists in Indonesia', gedateerd 4 mei 1948. Het stuk stelde dat er een verenigde PKI moest komen, waarin de legale PKI, de PS en de PBI opgingen. Deze nieuwe PKI moest een Nationaal Front voor de onafhankelijkheid vormen samen met andere partijen en met de vakbonden, boeren, jeugd- en vrouwenorganisaties. De PKI moest zich verzetten tegen de regering-Hatta en massale druk ontwikkelen tegen het terugtrekken en demobiliseren van troepen. Einddoel was uiteraard een onafhankelijk Indonesië. De invloed van Paul de Groot is misschien te zien in

⁵⁴ Zie McVey, *The Calcutta Conference*.

⁵⁵ Vele historici laten hier de Koude Oorlog uitbreken.

⁵⁶ Herman de Liagre Bohll, *De rode beer*, in: Joost Divendaal e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen*, Amsterdam 1982, geeft dat het aantal Nederlanders dat voorstander was van bestrijding van het communisme in deze maanden steeg van 67% naar 82%. Zie verder Gortzak en het Archief L. Beel, *Algemeen Rijks Archief Den Haag, Tweede Afdeling*, inv. nr. 2.21.17, met name omslag 196 de correspondentie met Romme 1947-1949.

⁵⁷ Zie Gortzak, en A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een partij*, Den Haag 1972 en Ger Harmsen, *Kommunisme, sociaal-demokratie en Koude Oorlog*, in: Ger Harmsen, *Nederlands Kommunisme. Gebundelde opstellen*, Nijmegen 1982.

de zin: 'The agreement will provide for a close and friendly cooperation between Holland and Indonesia on the economic and cultural field, giving Holland a preference above other countries'.⁵⁸ Eind mei maakte de Sovjet-Unie eenzijdig bekend dat men een consulaire verdrag had afgesloten met de Republiek Indonesia. Het bericht werd prompt bevestigd door Suripno in zijn functie van gevolmachtigd minister en vertegenwoordiger van de republiek te Praag. Het nieuws sloeg in als een bom. De regering-Hatta werd ernstig in verlegenheid gebracht, gaf zo min mogelijk commentaar en riep Suripno terug naar Joca voor overleg.⁵⁹

De situatie in de Republiek was intussen sterk gepolariseerd. De PS, de PBI, de PKI, Pesindo en de SOBSI hadden het Front Demokrasi Rakjat gevormd, nadat men de Sajap Kiri had opgeheven. Het front had eind februari verklaard de accoorden van Linggajati en Renville niet langer te erkennen en was begonnen aan een felle oppositie tegen de regering-Hatta. Hatta van zijn kant had een reorganisatie van het leger afgekondigd, welke moest resulteren in een veel kleiner, gedisciplineerd, goed geoefend en bewapend, aan de regering loyaal leger. Deze reorganisatie bleek al snel ook gericht te zijn tegen de communistische invloed in het leger. De reguliere communistische troepen werden ingedeeld bij de Senopati-divisie die te Solo onder bevel stond van de communist luitenant-kolonel Suadi. Deze divisie diende in de zomer 1948 volledig gedemobiliseerd te worden. De militairen zouden worden ingezet in de landbouw. Waar de communistische legeronderdelen verzet boden, werden zij met geweld ontwapend door troepen van de Siliwangidivisie, het regeringsgetrouwe keurkorps onder leiding van Nasution. Het FDR realiseerde zich dat men zonder militaire arm belangrijk aan kracht zou inboeten. Setiaji organiseerde massale stakingen die vooral de vitale textielindustrie en katoenplantages lamlegden. Het FRD eiste deelname aan de regering. Begin mei verklaarde Hatta zich bereid tot onderhandelingen met het FDR over een nationaal programma en een reorganisatie van zijn kabinet. De verklaring van de Sovjet-Unie op 26 mei gooide roet in het eten: vijf dagen later werden de onderhandelingen door Hatta afgebroken.⁶⁰ De regering deed nu een belangrijke tegenzet: men kondigde gratie af voor de PKI-rivaal Tan Malaka en zijn volgelingen. Deze zat al sinds 1946 gevangen. Nog voor zijn feitelijke vrijlating werd door Rustam Effendi en Muwardi de Gerakan Revolusi Rakjat

⁵⁸ Archief L. Beel, ARA Den Haag, inv. nr. 2.21.17, omslag 25; het stuk komt ook voor in het archief Drees. Het was door de NEFIS begin september 1948 verkregen van een infiltrant in de PKI-jeugddelegatie naar congressen van de WFDY in Praag en Warschau en werd op 22 september in copie gezonden aan Beel, Spoor en Sassen, nadat Drees en Stikker op 8 september geïnformeerd waren. Om mij onbekende redenen heeft de Nederlandse regering afgezien van publikatie.

⁵⁹ Zie Anak Agung, de regering-Hatta weigerde Suripno te desavoueren.

⁶⁰ Zie Brackmann en McVey, *The Soviet view*.

opgericht, een strijdbeweging die het FDR de wind uit de zeilen moest nemen en later opging in de Partai Murba, een revolutionair-proletarische partij.⁶¹ Na lange omzwervingen wist Suripno begin augustus terug te keren naar de Republiek. Met hem, onder valse naam en als zijn secretaris, arriveerde ook Musso op 11 augustus te Jocja. Op een haastig belegde partijbijeenkomst van de PKI, twee dagen later, maakte hij zich bekend, zette zijn plannen uiteen en nam direct de functie van partijsecretaris over van Sarjono.⁶² Blijkbaar beschikte hij over een groot prestige, vers terugkerend uit Moskou en als oprichter van de illegale PKI. Een aanbod van Rustam Effendi om zich aan te sluiten bij de GRR, wimpelde hij beslist af. Op 25 augustus presenteerde hij zich in het openbaar op een massabijeenkomst te Jocja, waar hij zijn 'Jalan Baru', nieuwe weg, afkondigde (door hem ook wel aangeduid als zijn 'Gottwald-plan'). Er moest een socialistische partij van de werkende klasse komen, die de leiding moest nemen van een nationaal front. De republiek moest zich aansluiten bij het anti-imperialistische blok. Hij eiste landhervorming, staatscontrole op de economie en een leger in dienst van het nationaal front. In de week daaraanvolgende verklaarden Sjarifuddin, Wikana, Setiajit, Abdulmajid, Tan Ling Djie en andere linkse leiders dat zij al jaren in het geheim lid waren van de PKI en bekenden zij hun fouten in het verleden. PS, PBI, Pesindo en SOBSI fuseerden met de PKI, zodat de nieuwe, grote PKI al binnen drie weken een feit werd. In het Politbureau vervulde Musso samen met Tan Ling Djie en Maruto Darusman het partijsecretariaat. Sjarifuddin, Suripno, Alimin, Sarjono, Wikana en de jongeren Aidit en Lukman kregen ook functies in het Politbureau.⁶³ Musso riep de regeringspartijen op tot gesprekken over de vorming van een nationaal front. Een PKI-delegatie (Suripno, Alimin, Tan Ling Djie en Abdulmajid) begon dergelijke gesprekken te Jocja in de tweede week van september met Masjumi en de PNI, overigens zonder resultaat. Een tweede gezelschap onder leiding van Musso met o.a. Setiajit, Harjono, Wikana en Sjarifuddin, begon op 7 september aan een toernee die hen in twee weken langs alle belangrijke steden in de republiek moest voeren. De eerste dag bezocht men Solo, waar Musso ook sprak met luitenant-kolonel Suadi, wiens divisie bevel had gekregen tot demobilisatie, welk bevel genegeerd was. Na het vertrek van Musso c.s. escaleerde te Solo de situatie snel. In de stad werden enkele PKI-officieren ontvoerd door strijders van de Barisan Benteng, de militaire arm van de GRR, onder bevel van Muwardi. Pesindo-jongeren ontvoerden en vermoorden vervolgens Muwardi, waarop in de hele stad gevechten uitbraken. Sukarno riep op 15 september de noodtoestand uit voor Solo en op 17 september werden de troepen van Suadi en van de Pesindo uit de stad verdreven door de

⁶¹ Tan Malaka had juni 1946 de hand gehad in de ontvoering van Sjahrir.

⁶² Zie vooral Soerjono en Kahin.

⁶³ Archief CPN, Amsterdam, inv. nr. 4391 resolutie PKI-konferentie 13-14.8.1948. De volledige samenstelling van het Politbureau wordt gegeven door Kahin, destijds ooggetuige van de gebeurtenissen.

Siliwangidivisie. In het oostelijk van Solo gelegen Madiun kwamen lokale PKI-en Pesindo-leiders tot de conclusie, dat er gekozen moest worden tussen demobilisatie of opstand en men koos op 18 september voor het laatste. Musso c.s. werden voor een fait accompli geplaatst. Op 19 september, hals over kop naar Madiun gekomen, sloten zij zich aan bij de opstand, die daarmee als PKI-opstand definitief een feit was geworden.⁶⁴

De regering-Hatta bevond zich in de betere uitgangspositie. Zij had de opstand al in augustus voorzien. De ontwikkelingen in Madiun waren min of meer door haar uitgelokt. De regeringsgetrouwe legeronderdelen stonden al in de goede posities opgesteld. Men had zich verzekerd van de steun van de Verenigde Staten.⁶⁵ De enige min of meer ongewisse factor werd gevormd door de Nederlanders. Van Mook, demissionair landvoogd, verbleef echter in Nederland voor overleg. Zijn opvolger Beel, de oud-premier, was nog niet in functie. Stikker, de VVD-minister in de juist aangetreden regering Drees-Van Schaik, verbleef in de Verenigde Staten, en kreeg er vermoedelijk van zijn Amerikaanse collega te horen dat men een ongevraagd ingrijpen zou afkeuren. Een aanbod van Nederland om militaire bijstand te verlenen werd door Hatta zeer beslist van de hand gewezen. De ruim 140.000 militairen van generaal Spoor moesten dus aan de demarcatielijnen werkloos blijven toezien.⁶⁶

De PKI van Musso bevond zich in een weinig benijdenswaardige positie. De opstand kwam zeer ontijdig. Een deel van de leiding van de partij werd direct te Jocja gevangen genomen. Alimin, Tan Ling Djie en Abdulmajid distantieerden zich daar van Musso en zijn rebellen. Suripno ontkwam en wist Madiun te bereiken. De legereenheden waarop de PKI in principe kon rekenen waren niet op een opstand voorbereid en stonden in een volstreekte dislokatie, verspreid over de hele republiek. De campagne onder de bevolking was nog te

⁶⁴ Latere communistische literatuur spreekt over de 'provokatie' van Madiun, waar een kern van waarheid in schuilt, maar tevens miskenning van de mogelijkheid zich niet te laten provoceren en miskenning van het eigen provocerende optreden. Zie b.v. DN Aidit, Aidit accuses Madiun Affair, Djakarta 1955 en Morrien, Indonesië los van Holland.

⁶⁵ Zie Oey Hong Lee, War en diplomacy in Indonesia 1945-1950, Townsville Australia 1981 (South-east Asian Monograph Series 10), welke minister van Buitenlandse Zaken Marshall citeert die al op 9 september 1948, daartoe uitgenodigd door Hatta, aan Jocja liet weten dat 'the US Government will in every practical way assist the democratic non-communist Government of Indonesia successfully to resist communist tyranny.' Marshall was in deze periode weinig gecharmeerd van de Nederlandse politiek, die zijns inziens een succesvol compromis bouwen van de Amerikaan Cochran in de weg stond. Hij was van mening dat slechts een politieke oplossing kon voorkomen dat de gematigden, als Hatta, in Indonesië het veld zouden ruimen voor de communisten.

⁶⁶ Archief L. Beel, ARA Den Haag, inv. nr. 2.21.17, omslag 198, heeft een brief aan Sassen, de KVP-minister voor Overzeese Gebiedsdelen, d.d. 20-9-1948: 'te duchten is elk ogenblik de erkenning van de volksrepubliek in Madioen door de Sovjet, waardoor de quaestie vanuit het militaire vlak sterk in de internationale sfeer getrokken wordt.' 'Het is nu of nooit. Zodra blijkt, dat de Republiek onmachtig is om Madioen ongedaan te maken, dan wel gaat heulen met deze Moskovieten, moeten wij handelen. Hier is geen twijfel bestaanbaar. Het zou fataal zijn indien deze unieke ons van Hoger af gegeven kans niet werd benut.'

kort bezig om al echt vrucht af te werpen. Al snel zond de PKI-radio vanuit Madiun verzoenende redevoeringen en verklaringen uit van o.a. Sjarifuddin en Suripno, maar het was al te laat.⁶⁷

Twee maanden had de regering-Hatta nodig om de opstand neer te slaan. Op 1 november sneuvelde Musso. Korte tijd later werden Sjarifuddin, Sarjono, Harjono, Suripno, Maruto Darusman omsingeld in een moeras en krijgsgevangen genomen. Setiajit, die aan tuberculose leed, ontsnapte, maar van hem is sindsdien niets meer vernomen. De jeugdleiders Wikana, Aidit en Lukman ontkwamen ook.⁶⁸

In Nederland had de CPN aanvankelijk enige moeite haar positie te bepalen. Pas vanaf eind september liet men de twijfels varen en schaarde men zich achter de opstandelingen, aan wie grote overwinningen werden toegeschreven in 'De Waarheid.' Sukarno en Hatta werden in het vervolg afgeschilderd als agenten van het imperialisme. In de Tweede Kamer isoleerde de CPN zich verder door tegen iedere overeenkomst en ook tegen de uiteindelijke soevereiniteitsoverdracht te stemmen.⁶⁹

Nederland redde de PKI: 1949

Op 19 december begon Nederland aan haar tweede militaire actie in Indonesië. Doel was de volledige uitschakeling van de Republiek van Sukarno en Hatta. De actie liep uit op een volledige mislukking. Politiek bracht het Nederland in een volkomen isolement, dat mede gezien de economische zwakte van het land slechts zeer kort kon worden volgehouden. Nederland werd gedwongen tot nieuwe onderhandelingen en tot het vrijlaten van de geïnterneerde republikeinse leiding. Militair bleken de ruim 140.000 Nederlandse soldaten niet in staat het enorme grondgebied van Java en Sumatra onder controle te krijgen. De guerilla werd al snel zo sterk dat men zelfs in de steden er niet veilig voor was.⁷⁰

Het jaar 1949 bood de PKI de kans zich te herstellen. Weliswaar werden op de eerste dag Sjarifuddin, Suripno, Maruto Darusman, Harjono en Sarjono door het republikeinse leger gefusilleerd, maar Alimin, Abdulmajid en Tan Ling Djie herkregen in Jocja hun vrijheid, evenals duizenden gevangenen zittende communistische ex-militairen. Onder leiding van Alimin wist de partij weer een begin van een organisatie op te bouwen en zich via de guerilla enigszins te

⁶⁷ Zie Kahin en Soerjono, welke laatste evenals Brackmann citeert uit het dagboek dat Suripno bij hield in de maanden oktober tot zijn dood in december.

⁶⁸ Volgens Oey Hong Lee zou ook Setiajit gesneuveld zijn.

⁶⁹ De Waarheid, september-december 1948 (o.a. aanwezig op de Koninklijke Bibliotheek Den Haag). Zie verder Stempels.

⁷⁰ Zie J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, Het Nederlands/Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld, Dieren 1982, en T.B. Simatupang, Het laatste jaar van de Indonesische vrijheidsstrijd 1948-1949. Een authentiek verslag door de voormalig chef-staf van de Indonesische strijdkrachten, Kampen 1985.

rehabiliteren. In april 1949 werd de PKI verder geholpen door de dood van Tan Malaka. Deze had zich zelf uitgeroepen tot de nieuwe leider in de plaats van Sukarno en was vervolgens gearresteerd en geexecuteerd door Sukarno-getrouwe troepen.⁷¹

Alimin behield na de soevereiniteitsoverdracht van december 1949 nog enige tijd de leiding, maar werd daarna vervangen door de uit Vietnam teruggekeerde Aidit en Lukman. Zij wisten in de vijftiger jaren van de PKI een zeer machtige massapartij te maken. Aidit hanteerde daarbij de door Musso ontworpen 'Jalan Baru'-strategie. Het leverde hem bijna succes op, maar uiteindelijk liep het toch uit op de derde en andermaal ontijdige en daardoor mislukte PKI-opstand, de 'Kudeta' van 1965.⁷²

Nawoord

Deze vingeroefening in de geschiedschrijving over het communisme in Nederland en in Indonesië voor 1950 leidt reeds tot enkele conclusies:

1. Er was gedurende de gehele periode 1927-1949 sprake van geregelde samenwerking tussen de CPN en de PKI, maar de omvang en diepgang van de samenwerking was zeer beperkt.
2. Zowel CPN als PKI gedroegen zich als Moskou-getrouwe partijen betaamde. Echte aandacht voor Indonesië toonde de Sovjet-Unie pas in 1948, nadat de Koude Oorlog juist was uitgebroken.
3. Met name bij de leiding van de PvdA viel een zekere onkundigheid en naiviteit te zien ten aanzien van bedoelingen en achtergrond van linkse nationalisten als m.n. Setiajit.
4. Het meerendeel van de PKI-leiders in 1948 had zijn politieke vorming in de jaren 20 en 30 ondergaan in Nederland en in de Sovjet-Unie (Musso, Setiajit, Alimin, Tan Ling Djie, Maruto Darusman, Suripno, Abdulmajid, Tamzil).

⁷¹ Zie Kahin en Brackmann.

⁷² Zie Jan Pluvier, *Indonesië, kolonialisme, onafhankelijkheid, neo-kolonialisme, Een politieke geschiedenis van 1940 tot heden*, Nijmegen 1978 (SUNschrift 131).